

ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ФОНДОВОГО ПРАВА ТА ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Кологойда О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті визначено поняття фондових правовідносин. Досліджено систему норм, що регулюють фондові правовідносини та їх місце в системі права України.

Ключові слова: цінні папери, фондові правовідносини, фондове право.

Відповідно до Преамбули Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок» [1] (далі – Закон «Про цінні папери та фондовий ринок») він регулює відносини, що виникають під час розміщення, обігу цінних паперів і провадження професійної діяльності на фондовому ринку, з метою забезпечення відкритості та ефективності функціонування фондового ринку.

Категорія правовідношення (правовідносин) неодноразово була предметом дослідження як теоретиків права: М. І. Абдулаєва, Е. В. Бурлай, О. С. Іоффе, С. А. Комарова, В. В. Копейчикова, В. С. Петрова, М. П. Рабіновича, Ю. К. Толстого, Р. О. Халфіної, Л. С. Явича та ін., так і фахівців галузевих юридичних наук, зокрема: О. М. Вінник, О. П. Віхрова, Г. Л. Знаменського, В. В. Лаптева, В. К. Мамутова, В. С. Мартемьянова, В. П. Мозоліна, А. Я. Пилипенко, І. Г. Побірченко, В. В. Поєдинок, Г. В. Пронської, В. С. Щербини та ін. Незважаючи на наявність окремих досліджень А. В. Белова, В. А. Белова, О. П. Віхрова, А. В. Власової, А. В. Вошатко, А. В. Габова, В. В. Грачева, Л. Ю. Добриніної, Ю. С. Тихомирова, В. Б. Чувакова, Г. Н. Шевченко та ін., категорія правовідношення (правовідносин) на фондовому ринку (фондового правовідношення) залишається практично не дослідженою у юридичній науці.

У процесі здійснення діяльності на фондовому ринку виникають, існують та припиняються різноманітні правовідносини, забезпечити правове регулювання яких у межах однієї галузі права неможливо через їх відмінності. В широкому розумінні фондовий ринок охоплює відносини щодо випуску цінних паперів (емісійні), здійснення прав з цінного паперу, обігу цінних паперів, здійснення різних видів діяльності (інвестиційної, посередницької, професійної) на фондовому ринку, державного регулювання та саморегулювання фондового ринку, захисту прав та законних інтересів учасників фондового ринку. Такі правовідносини об'єднані спільним предметом правового регулювання (ядром) – відносинами з випуску та обігу цінних паперів та їх похідних, через які досягається основна мета фондового ринку, мобілізація грошових коштів з метою інвестування у промислове виробництво продукції (надання послуг).

Отже, фондовий ринок як предмет правового регулювання – це сукупність різноманітних відносин (горизонтальних, вертикальних (у сфері державного регулювання та управління), внутрішніх (організаційних), які підпадають під регулюючий вплив норм права і виникають між учасниками фондового ринку в процесі випуску та обігу цінних паперів та похідних. В сукупності ці правовідносини є **фондовими правовідносинами**, під якими слід розуміти врегульовані нормами законодавства про цінні папери суспільні відносини, що виникають між суб'єктами (учасниками) фондового ринку щодо визначення їх взаємних прав та обов'язків у процесі випуску та обігу цінних паперів та похідних, державного регулювання та саморегулювання, організації та здійснення професійної діяльності на фондовому ринку.

Фондові правовідносини регламентовані великою кількістю правових норм, що мають не лише зовнішню єдність, а й внутрішній диференціальний зв'язок між собою. Норми права постають первинним елементом системи права, до складу якої включають також інститути та галузі права. В науковій літературі ведеться активна дискусія, чи являє собою дана сукупність правових норм, що забезпечують функціонування фондового ринку, виключно асоціацію правових норм, предметно-функціонально спрямованих на регулювання відносин у сфері ринку цінних паперів [2, с. 22]; самостійним правовим інститутом [3, с. 3] або комплексною підгалуззю права (оскільки включає самостійні правові інститути, зокрема, інститут окремих видів цінних паперів: вексельне право, акціонерне право, інститут пайових цінних паперів, інститут бездокументарних цінних паперів, інститут емісійних цінних паперів, професійну діяльність на фондовому ринку) [2, с. 24–26; 4, с. 203–204].

Внутрішня єдність та зв'язок правових норм, що регулюють фондові правовідносини, не дозволяють визнати їх простою асоціацією (сукупністю); вони складають внутрішню узгоджену ієрархічну систему. Система права — це об'єктивно обумовлена системою суспільних відносин внутрішня структура права, яка складається із взаємозалежних норм, логічно розподілених за галузями, підгалуззями та інститутами [5, с. 239].

Центральною ланкою структури права є категорія галузь права. Галузь права – відносно самостійна сукупність юридичних норм, яка регулює якісно однорідну сферу (рід) суспільних відносин специфічним методом правового регулювання [6, с. 124], як зазначає О. Ф. Скаун, володіє тільки їй властивим режимом правового регулювання (тобто, предметом, методом, метою, способами, типом правового регулювання) і є підсистемою системи права [5, с. 245]. Інститут права – система відносно відокремлених від інших і пов'язаних

між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин. Інститути права можуть складатися з правових норм різних галузей, бути міжгалузевими [5, с. 248; 6, с. 125].

Сучасні наукові дослідження доводять, що праву властиві різноманітні комбінації його складових частин, у ньому постійно виникають нові блоки, що не вписуються у традиційний поділ на галузі і правові інститути. Це призводить до виникнення теорії вторинних структур, формування теорії комплексності. Комплексні явища в праві рідчезають; вони не потребують доказів свого існування. Питання полягає в тому, чи являє собою така комплексність певну органічну єдність, чи ж є штучною сумішшю різних явищ [7]? Право є складною структурою, що поділяється на галузі права та цільові гілки права, під якими А. Г. Діденко розуміє поєднання однакових за цільовим призначенням та спрямованістю норм та інститутів різних галузей права. Цільова гілка права, також як і галузь права, об'єктивна, але об'єктивність галузі зумовлена об'єктивністю і однорідністю регульованих суспільних відносин, а об'єктивність цільової гілки права зумовлюється об'єктивною потребою вирішення суспільних потреб, завдань. Усередині цільових гілок права існують блоки однорідних правових норм. Це галузеві інститути цільової гілки права. Говорячи про цільові гілки права, А. Г. Діденко вказує на проблему комплексних галузей та інститутів права, розібратися з якою можна, почавши з розгляду клітинки права – норми. Правова норма розрахована на врегулювання конкретного суспільного відношення. Правові норми та інститути всередині цільової гілки права продовжують зберігати свою галузеву приналежність. Виникаючи всередині цільової гілки права, нові правові норми залежно від їх природи мають відповідну галузеву приналежність. Одна і та сама норма права не може бути складовою частиною різних інститутів і галузей права. Поняття «комплексний інститут» не може бути віднесено до правового інституту, оскільки для природи останнього характерно те, що він може об'єднуватися з іншими інститутами у вищу категорію підгалузі або галузі права, а також здатний звужуватися до групи правових норм, що не досягають рівня інституту, в той час як «комплексний інститут» такими властивостями не володіє [7].

Окрім дослідників заперечують поділ права на галузі. Серед прибічників концепції єдності науки можна назвати таких видатних науковців (мислителів) сучасності, як: В. Вернадський, О. Нейрит, Р. Корнан, І. Пригожий, М. К. Сулейменов та ін. Серед основних недоліків, які виникають при розриві єдиного знання на галузі, що пов'язано з диференціацією і спеціалізацією знання та суб'єктів пізнання, можна назвати: втрату розуміння єдності, формування паралельних категорійно-понятійних апаратів, що проявляється перепоною циркуляції інформації в рамках наукового поля і обміну цією інформацією між науковцями; неефективність дослідницької роботи, яка призводить або до «винайдення велосипеда» або до невикористання уже відомих у рамках інших/ої наук/и результатів/у, даних тощо. Названі вище недоліки дають підставу А. Д. Машкову стверджувати, що абсолютизація поділу наукового знання на окремі галузі – це суттєвий недолік сучасної науки. Тому ще з початку ХХ ст. з'являється тенденція розмивання меж між природознавством і гуманітарними науками; формування нових універсальних метатеорій (наприклад, теорія систем, синергетична теорія та ін.); виникнення нових інтегрованих галузей наукового знання (соціобіологія, біофізика, інженерна біомеханіка і т. д.); проведення комплексних досліджень (наприклад, досліджень впливу права на економіку, екологічних проблем на соціальну сферу) тощо. Така тенденція призводить до визнання умовності (відносності) поділу єдиного знання на галузі, до визнання суб'єктивності самого процесу такого поділу, його обумовленості обмеженістю людської природи (матеріальної, інтелектуальної, морально-етичної і т. п.) [8, с. 55–56].

На думку А. М. Васильєва, система права – це правова абстракція, яка слугує вираженням зв'язків і єдності правових норм, їх внутрішніх взаємозалежностей. Принциповим для розкриття змісту цієї категорії є положення про об'єктивні підстави системи права, які полягають у економічних відносинах, у специфіці та предметних особливостях регульованих нормами права суспільних відносин [9, с. 166].

А. Д. Машков вважає безспірним те, що поділ наукового знання (у тому числі юридичного) на окремі галузі має певні недоліки та стримує розвиток науки. Тим не менш, процес поділу наукового знання на окремі сектори реально існує і уявляється, що він певною мірою виправданий. Юридичні науки в такому сенсі не є винятком, вони також поділяються на окремі галузі знання. Поділ наукового знання на окремі галузі науки має багато об'єктивних причин: багатогранність, безмежність й неосяжність об'єкта наукового дослідження; величезний обсяг емпіричного матеріалу, який людство накопичило за свою історію і котрий вимагає свого теоретичного осмислення в рамках науки; обмеженість пізнавального й інтелектуального ресурсу окремо взятого суб'єкта пізнання; історичні аспекти формування структури наукового знання як форми соціальної дійсності; стереотипи суспільної свідомості стосовно розуміння структури й змісту науки загалом, її окремих секторів. Все це призводить не лише до існування поділу наукового знання на окремі науки, а й до структуризації останніх на окремі підгалузі. Ось чому на сьогодні існують окремі науки, головним критерієм поділу яких виступає предмет дослідження [8, с. 56–57].

Усвідомлюючи умовність поділу юридичної науки на галузі, поділяємо позицію тих авторів, які виступають за збереження системного підходу до структури системи права (зокрема, А. Г. Діденка, М. В. Молодцова, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакун, М. В. Кравчука та багатьох інших).

У багатьох випадках, на думку А. Г. Бобкової, коли предмет правового регулювання інституту і галузі права, яка йому відповідає, склались у середині будь-яких суспільних відносин, можуть бути виявлені такі риси й особливості, які вимагають спеціального регулювання, формування нових правових сукупностей і,

можливо, виділення їх в окремі галузі (підгалузі) права [10, с. 252]. О. А. Беляневич зазначає, що система права є соціальною системою, складний характер якої визначається не кількістю елементів – галузей права, тим, що кожна галузь права виступає як система другого порядку, об'єднуючи правові інститути – системи третього порядку і т. д. [11, с. 163, 167].

Складність і різноплановість ринкових суспільних відносин обумовила виокремлення в теорії права ще одного елемента загальної структури права – підгалузей права. Під поняттям підгалузі розуміють відносно самостійний, внутрішньо і зовні єдиний комплекс декількох інститутів певної галузі права [12, с. 232; 5, с. 249]. Зовнішнім вираженням підгалузі є наявність у ній такої групи норм, що мають загальні принципові положення, властиві декільком (але не всім) правовим інститутам – галузі [12, с. 232].

Авторка поділяє позицію представників школи господарського права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (О. А. Беляневич, О. М. Вінник, А. Я. Пилипенка, Г. В. Пронської, В. С. Щербини та ін.), які за фундаментальністю норм, сконцентрованих у галузі господарського права визнають його комплексною галуззю права, що регулює відносини в сфері організації та здійснення господарської діяльності, які виникають на основі подальшого розвитку комплексних інститутів права, що утворюються на стику суміжних галузей права і користуються режимами, які належать цим галузям. Режим комплексної галузі права може складатися: а) з режимів декількох основних інститутів чи підгалузей права, що функціонують «на рівних» (інтегральний режим); б) з режимів кількох інститутів, де один з них є основним (спеціальний режим) [5, с. 305–306].

Аналіз системи правових норм, що регулюють фондові правовідносини свідчить, що ця система «переросла» межі правового інституту, оскільки включає самостійні правові інститути, зокрема, інститут окремих видів цінних паперів: вексельне право, акціонерне право, інститут пайових цінних паперів, інститут бездокументарних цінних паперів, інститут емісійних цінних паперів, інститут професійних учасників фондового ринку і перетворилась на підгалузь господарського права. Для підгалузі права характерна наявність групи норм, які регулюють однорідні групи відносин та мають свої загальні положення (норми), свій підгалузевий предмет регулювання, а іноді й метод правового регулювання (або особливості застосування методу чи групи методів). Цим критеріям, на нашу думку, задовольняє сукупність норм, що регулюють в межах галузі господарського права відносини щодо випуску та обігу цінних паперів та їх похідних. За критерієм об'єкта правового регулювання зазначену підгалузь пропонується називати **фондове право**. Комплексний характер підгалузі фондового права обумовлений поєднанням норм матеріального та процесуального права різної галузевої належності, що характеризуються як певна спільність *sui generis* (особливого виду). Регулюючий вплив відводиться нормам господарського (форми, методи засоби державного регулювання, господарська компетенція органів, що регулюють фондовий ринок, професійних учасників фондового ринку, договірне регулювання професійної діяльності на фондовому ринку, поняття та ознаки цінного паперу як виду майна суб'єкта господарювання та ін.), цивільного (поняття, речово-правова юридична природа цінного паперу, структура та зміст майнових та немайнових прав на цінний папір та прав з цінного паперу та ін.), фінансового (емісія державних цінних паперів, обслуговування державного внутрішнього та зовнішнього боргу), адміністративного (правовий статус органів державної влади та місцевого самоврядування, що регулюють відносини на фондовому ринку) права. Норми процесуальних галузей права (цивільно-процесуального, господарсько-процесуального, адміністративно-процесуального, кримінально-процесуального) забезпечують охорону прав та законних інтересів учасників фондового ринку.

Предметом правового регулювання зазначеної підгалузі виступають фондові правовідносини. Своєрідність методу правового регулювання полягає у перевазі методу владних приписів у частині правового регулювання професійної діяльності (наприклад, видача ліцензій на здійснення професійної діяльності на фондовому ринку, включення до реєстру фінансових установ, що надають послуги на ринку цінних паперів, визначення мінімального розміру та порядку формування статутного капіталу професійних учасників, програмно-технологічних та кваліфікаційних вимог до професійних учасників фондового ринку), захисту прав інвесторів (наприклад, обмеження джерел інвестування пенсійних активів (ст. 47, 49 Закону України від 09. 07. 2003 року № 1057-IV «Про недержавне пенсійне забезпечення»), страхових резервів (ст. 30 Закону України від 07 березня 1996 року «Про страхування»), активів інституту спільного інвестування (ст. 48 Закону України від 05 липня 2012 р. № 5080-VI «Про інститути спільного інвестування), надання дозволу на обіг цінних паперів іноземних емітентів на території України, пруденційний нагляд за професійними учасниками фондового ринку), обмеження кількості учасників фондового ринку (саморегульованих організацій, створення єдиного Центрального депозитарію, Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках).

Таким чином, особливість підгалузі фондового права проявляється в тому, що вона консолідує в собі різні за правовою природою, конструкцією та характером правові норми, які, з одного боку, є чітко визначеними та спрямованими на врегулювання фондових відносин (спільність предмета правового регулювання), а з іншої сторони, мають особливий комплексний метод правового регулювання, що дозволяє їх виокремити в окрему галузеву спільність та зайняти місце підгалузі в сучасній структурі господарського права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 13. – Ст. 857.

2. *Габов А. В.* Ценные бумаги: вопросы теории и правового регулирования рынка / А. В. Габов. – М.: Статут, 2011. – 1104 с.
3. *Шевченко Г. Н.* Правовое регулирование рынка ценных бумаг: учебное пособие / Г. Н. Шевченко. – М.: Статут, 2004. – 173 с.
4. *Власова А. В., Вошатко А. В., Грачев В. В., Чуваков В. Б.* К развитию вексельно-правовой теории / А. В. Власова, А. В. Вошатко, В. В. Грачев, В. Б. Чуваков // Правоведение. – 2005. – № 2. – С. 193–204.
5. *Скакун О. Ф.* Теорія права і держави: підручник. – 2-ге видання / О. Ф. Скакун. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
6. *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. – Вид. 9-е, зі змінами / П. М. Рабінович. – Львів: Край, 2007. – 192 с.
7. *Диденко А. Г.* Целевые ветви права / А. Г. Диденко // Специализированный ежемесячный журнал «ЮРИСТ». – 2011. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journal.zakon.kz/4446296-o-celevykh-vetvakh-prava.html>.
8. *Машков А. Д.* Проблемы теории держави і права. Основи: курс лекцій / А. Д. Машков. – К.: Четверта хвиля, 2008. – 464 с.
9. *Васильев А. М.* Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М.: Юрид. лит., 1976. – 264 с.
10. *Бобкова А. Г.* Правовое обеспечение рекреационной деятельности / А. Г. Бобкова – Донецк: Юго-Восток, 2000. – 308 с.
11. *Беляневич О. А.* Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) / О. А. Беляневич. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
12. *Алексеев С. С.* Общая теория права. – В двух томах. Т. II / С. С. Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1982. – 360 с.

The concept of the stock legal relationships is defined in the article. The system of rules governing the stock legal relationship and their place in the system of Ukrainian law is studied.

В статтє определено понятие фондовых правоотношений. Исследована система норм, регулирующих фондовые правоотношения и их место в системе права Украины.

ВЗАЄМОДІЯ ЗАСАД СПРАВЕДЛИВОСТІ, РОЗУМНОСТІ Й ДОБРОСОВІСНОСТІ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ЗМІСТУ ДЕЛІКТОЗДАТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Примак В. Д.,

*кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

Стаття присвячена виявленню значення та розгляду особливостей взаємодії засад справедливості, розумності й добросовісності у контексті визначення змісту деліктоздатності порушника суб'єктивного цивільного права потерпілої особи та реалізації функцій цивільно-правової відповідальності.

Ключові слова: справедливість, розумність, добросовісність, деліктоздатність, цивільно-правова відповідальність.

В Україні природно-правові принципи справедливості, розумності й добросовісності визнаються складовими елементами права загалом [1] і засадами цивільного законодавства зокрема (п. 6 ст. 3 ЦК України). Проте наукою цивільного права не приділяється належної уваги висвітленню вияву кожного з вищезгаданих морально-правових імперативів та способів їх взаємодії при визначенні здатності різних категорій суб'єктів цивільного права брати участь у відносинах цивільно-правової відповідальності.

Підґрунтям для реалізації принципу вини, що постає як трансформований відповідно до цілей і функцій цивільно-правової відповідальності вияв засади добросовісності, є деліктоздатність зобов'язаної особи (її здатність нести відповідальність за свої протиправні вчинки за рахунок власного майна [2]), котра зазвичай вважається однією із складових цивільної дієздатності [3]. Водночас законодавство передбачає не тільки численні випадки виключення вини зі складу умов відповідальності за порушення окремих видів цивільних відносин, а й допускає у виняткових випадках надання належної потерпілому компенсації за рахунок осіб, які під час завдання шкоди не розуміли значення своїх дій чи не могли ними керувати, або є неделіктоздатними загалом. Утім, наскільки це узгоджується з необхідністю послідовного впровадження засад справедливості, розумності й добросовісності? Спробуємо відповісти на зазначене питання в межах представленої статті.

Дієздатність суб'єкта цивільного права базується на (спростовній щодо фізичної особи) презумпції наявності у нього певних інтелектуальних і вольових властивостей, що об'єктивно уможливають: а) адекватність усвідомлення характеру обстановки, власного інтересу й інтересів інших осіб, фактичного і юридичного значення як своїх дій, так і дій оточуючих, а рівно й передбачення юридично значущих наслідків своїх і чужих діянь; б) спроможність керувати своїми діями, тобто здатність приймати певні вольові рішення і